

György Konrad

Skopati jamo raziskovalcem z zahoda

Nekaj nasvetov z Madžarske

Zdaj že desetletja živim v Budimpešti, toda ne bi si upal reči, da to mesto poznam. Zdi se mi, da vsak v njem pozna nekaj, česar jaz ne poznam. Že samo pogled na druge ljudi mi zadošča, da začutim, da sem le eden med mnogimi mimoidočimi.

Prišlek, ki je v Budimpešti preživel manj kot mesec dni, pa že o njej piše knjigo, morda misli, da je naše mesto primer, ki ga je odprl in ga tudi že zaključil. Odhiti naprej k naslednjemu — recimo v Prago ali Krakov, da bi tam v naglici naredil enak opis in s tem prispeval k uveljavitvi najnovejšega klišeja o Srednji Evropi.

Toda ta značilnost, ki jo na splošno imenujemo »zahodnjaška«, je ob vseh svojih prednostih cena, ki jo plačujemo za prenagljen kliše. Ekonomična cena, ki jo plačujemo za prenagljen kliše. Ekonomična poraba časa prinaša s seboj površnost. Da nekdo naredi »avtentično poročilo«, zadošča, da žurnalističnim stereotipom doda kanček lokalne barvitosti.

*

Zahodnjak, ki potuje v vzhodno Srednjo Evropo, obenem potuje tudi skozi lastno medvojno preteklost. Tu najde pomanjkanje, kakršno je običajno v vojnih časih, tu je pridih nevarnosti in obstaja romantično pripovedovanje o tem, kako dobri ljudje lahko zaidejo v težave, zato ker so dobri.

Toda tu je tudi hrepenenje, grenak občutek prikrajšanosti, ki ga državljani z Zahoda ni nikoli izkusil. Kot tudi občutek, da si predmet vsemogočne oblasti, ki ga pisec na Zahodu ni nikoli doživel. Obstaja močna bariera, ki jo je težko prebiti. Literatura je poskus takšnega preboja.

*

Za medsebojno razumevanje ne zadošča toleranca; potrebna je tudi sokrivda. Za razumevanje Srednje Evrope ne zadošča ekskurzija. Svojo izkušnjo si lahko delimo le tako, da živimo skupaj.

Kot Madžar, čigar življenje je bilo nekoliko lažje kot za naše sosede, sem igral vlogo »strica iz Amerike«. Kmalu sem ugotovil, da sem bil le karikatura.

Ne bom trdil, da je nekdo boljši preprosto zato, ker je njegova usoda težka. Prav tako pa ne verjamem, da je nekdo boljši, ker je njegovo breme lahko.

*

Naše breme je država, zahodnjakovo pa je prostovoljno sprejet kliše zakona večine. Nam se zdi naše breme bolj moreče. Nekateri pa se tolažijo z mislijo, da palma zraste višje, če je obtežena. Kdo ve. V vsakem primeru smo vsi deformirani z našo civilizacijo.

*

Mi ne živimo v deliriju sprememb. Ni naše izkustvo, da je vse podvrženo vrtoglavi transformaciji. Namesto tega lahko ugotovimo, da so naše osnovne vrednote trajne: domovi, prijateljstva, temeljna vprašanja.

V naših življenjih se je mnogo spremenilo, toda mnogo stvari le na površju. Globlje ko gremo pod površje, iluzornejša je sprememba.

*

Smo revni sorodniki, smo domorodci, smo tisti, ki so ostali zadaj, — zavrti v razvoju, popačeni, revni, postopači, paraziti, priskledniki, nedorasleži. Sentimentalni, staromodni, otročji, neobveščeni, težavni, melodramatični, deviantni, predvidljivi, ležerni. Smo tisti, ki ne odgovarjajo na pisma, ki zamujajo veliko priložnost, tisti, ki veliko pijejo, blebetači, tisti, ki posedajo pred vrati, ki zamujajo zadnji rok, ki prelamljajo obljube, bahači, nedozoreleži, pošastneži, nediscipliniranci, tisti, ki so hitro užaljeni, in tisti, ki na smrt užalijo drugega, pa vseeno ne morejo prekiniti odnosov. Smo neprilagodljivi pritoževalci, omamljeni od neuspeha.

Smo razdražljivi, ekscesni, depresivni, tisti, ki nekako nimajo sreče. Ljudje so navajeni, da nas podcenjujejo. Smo poceni delovna sila; od nas tržno blago lahko kupijo po nižji ceni; ljudje nam svoje stare časopise prinašajo kot darila. Pisma, ki jih pošiljamo, prihajajo nemarno stipkana in se po nepotrebnem spuščajo v detajle. Ljudje se nam pomilovalno nasmihejo, dokler nenadoma ne postanemo neprijetni.

Dokler ne rečemo nečesa čudnega, ostrega; dokler se ne zastrmimo v svoje nohte in ne pokažemo zob; dokler ne postanemo divji in cinični.

Včasih smo več kot normalni, včasih manj. Za nas niso zanesljivi, pametno mediokritetni, jasni, konsistentni življenjski principi: preudarnost, varčnost, pozornost do podrobnosti, preciznost, skrbna akumulacija uspehov. Za nas je nekaj drugega.

Pridi in nas obišči, zahodnjaški opazovalec, toda pravočasno odidi. Lahko se ti zgodi, da se boš v kaj zapletel in bo potem zate boleče, če se boš hotel od tega odtrgati in vrniti v realnost. Ta sen je moreč, pa tudi vabljev. Ja, vse v njem je bedno, toda zaradi nekega razloga se tu počutiš domače in, kar je še pomembneje, dovolj snovi je za razmišljanje, če se spoprijateljiš z domačini. Naše življenje je bolj noro, bolj ekstravagantno, bogatejše kot tisto, iz katerega ste prišli. Bodite previdni, sicer se boste tu zapletli. V zemljo te domovine lahko potonete kot v blato.

Narava pisateljskega poklica je takšna, da mora tisti, ki sede za pisalno mizo, svojo identiteto prej obesiti na obešalnik za plašče v pred-sobi. In odvreči mora stereotipe svojega okolja. Nad oblaki vedno sije sonce: in tu se srečujemo.

Spodaj pa to bedno samopomilovanje — tako individualno kot kolektivno — moti naše misli in ovira našo zmožnost, da bi nase gledali objektivno. Slabo ravnaajo z nami: o tem govorimo na različne načine ali pa o tem govorimo enoglasno. Torej, z nami ravnaajo slabo. In kakšen zaključek izhaja iz tega? Zgodovina se enim nasmiha, drugim pa ne. Srečni včasih do nesrečnih čutijo instinktiven odpor.

V Srednji Evropi, v dvajsetem stoletju — ki se je začelo s prvo svetovno vojno — ni nepredstavljivo, pa tudi posebno presenetljivo ne, da nekega jutra, ko v svoji postelji odpreš oči, ugotoviš, tako kot v prizoru iz Kafkovega romana, da dva tuja moška stojita ob tvoji postelji in ti povesta, da si aretiran.

Nesmiselno se je upirati — tej persekuciji se ne moreš izogniti. Osamijo te, premečejo ti sobo, zlomijo te, zaprejo te — in še kaj slabšega. Kriminalni sodni postopek je tipično srednjeevropski teater. Pokaže se, da je oseba nemočna pred drugimi, pred brezoblično silo. Sklicuješ se na svoje pravice, toda to položaj le še poslabša. Če želiš sistem izboljšati, moraš ponižno sprejeti svojo krivdo in priznati, da ima oblast prav. Pametneje je, da se jim prepustiš na milost in nemilost, kot pa da z naraščajočim obupom vztrajaš, da si nedolžen.

Glede na to, da je človeško bitje že ob rojstvu obsojeno na smrt, se nam ni težko sprijazniti s tem, da je nesreča trajna in neizogibna. Udarec pade in nosi človeški obraz.

Večinoma se srednjeevropski pisatelji bojujejo s tisto močno, nepredvidljivo silo, ki je med nami; silo, ki zahteva konformizem in kaznuje izrekanje resnice. Tu so tisti, ki skrivajo svoje rokopise; tu so tisti, ki prikrivajo svoje misli.

Da pisatelja ne bi utišali, pisatelj ostaja tiho — ali pa molči o mnogih besedah, da bi se izognil neprijetnostim, s katerimi se srečujejo pisatelji, če dejansko kaj rečejo.

Zahodnjaški opazovalec se čudi, kako je tu razširjeno zasmehovanje države, čeprav so posmehovalci tako ali drugače vsi uslužbenci države, če ne zaradi drugega pa zato, ker so njeni talci. Pri usmerjanju svojega življenja nikoli ne morejo pozabiti na prisotnost države, na njeno radovedno oko. Ravno tako tudi ne morejo države odstraniti iz svojih premišljevanj o prihodnosti.

Živimo v simbiozi z državo, zato ker živimo v vzhodni Srednji Evropi, kjer večina javnih delavcev svečano zapriseže, da o določenih stvareh ne bo ne govorila ne pisala.

Takšna zaobljuba terja rabo posebnega državnega jezika, jezika, namenjenega oblikovanju generacij pisateljev, ki niso dosegle zrelosti. S tem mislim ljudi, ki med pisanjem budno pazijo, kaj je dovoljeno in kaj ne. Najbolj napredna oblika takšne pokorščine je, da prepovedana stvar avtorju niti ne pride na misel.

Takšna izsiljena adolescenca povzroča nezadovoljstvo, hrepenenje po umiku v votlino, po spremembi te votline v labirint.

Kako bi gledali na našo literaturo, če bi z dotikom čarobne paličice iz zemlje vzniknila svoboda tiska? Če nenadoma za pisanje resnice ne bi bila potrebna ne pogum ne moralnost?

Začelo bi se novo obdobje zgodovine, če bi v tisku dogodke iz leta 1956 tisti, ki jih imajo za revolucijo, lahko imenovali »revolucija«, in tisti, ki jih imajo za kontrarevolucijo, imenovali »kontrarevolucija«.

V takšni neverjetni, utopični situaciji bi se naša sodobna literatura zdela preveč subtilna in gostobesedna. Bilo bi, kot da bi izplavali iz vsesplošne nevroze. Presenečeno bi vzkliknili: Kaj za božjo voljo pa so bile te zapletene neumnosti, s katerimi smo se ukvarjali?

Toda ali se umetnost ne okorišča s subtilnostjo in prikrivanjem? Nedvomno se. Napetost med izgovorjenim in neizgovorjenim umetnosti

koristi. Nekdo lahko herojsko na glavo skoči iz našega sveta skrivnostnega jezika v popoln žurnalizem.

V literaturi se še vedno dogajajo čudeži. Ne uspe večina, temveč le peščica. Formule za uspeh ni. Obstaja toliko drugih faktorjev, da je ne more pojasniti niti izjemen talent. En genij propade, drugi ne.

Možno je, da je nenehno iskanje duše naša največja vrednota. Vsakodnevno razgrajujemo in preiskujemo vsako naše prepričanje in izposojeno idejo. Naša obsesija je, da vse postavljamo pod vprašaj. Odkar je pisanje nevarno početje, za katerega je treba plačati svojo ceno, je pustolovec kdorkoli, ki piše, kar misli, in mora upoštevati vsako možnost, tako kot jetnik, ki načrtuje pobeg iz zapora.

Kar se tiče vrednot, živimo v nikogaršnji deželi. Tu ni mogoče aplicirati niti predvojnih, niti sodobnih zahodnjaških niti vzhodnjaških vrednot. Sistem liberalnih vrednot je krasen, vendar je problem, kako ga izvajati. Ideologija državnega socializma je v zatonu, toda ideologiji demokratičnega socializma ali liberalne demokracije še nista prispeli. Z izvidniškega koša na jamboru mornarček še ne vpije: »Kopno na vidiku!«

Kljub temu je možno, da prihajajo zanimiva leta. Če se bo tu kaj zgodilo, se bo zato, ker se Srednjeevropejci ne bodo predali, ker so prepričani, da so določeni za kaj boljšega. Da zaslužijo kaj boljšega. Oživljanje človeškega dostojanstva tu občasno zajame dramatične razsežnosti. Čeprav so bili demokratični eksperimenti neuspešni in so obstali le za kratek čas, niso bili zaman. Njihova energija, konzervirana in potlačena, bo izbruhnila v naslednji generaciji z večjo močjo.

Ljudje v tej regiji se morajo opredeljevati za nevarne odločitve, tudi če ne iščejo težav. Moj dobri prijatelj je nekoč na neki očitke odgovoril, da se ni zaletaval z glavo v zid, pač pa se je zid zaletaval vanj. Imamo nenamerne heroje. Kdo se odloči za to, da bo heroj? Povprečni zahodnjaki ne zahajajo v takšne situacije.

Mnogo zanimivih, čustvenih ljudi od tu je potovalo po vsem svetu in mnogi so tam tudi ostali. Živimo v neposredni bližini Zahodne Evrope, v približno podobni kulturni sferi, med spomeniki evropske preteklosti. Mi smo Evropa preteklega časa, eksotika za sosednjimi vrati.

Naša posebnost je relativnost. Na kakšno stvar lahko gledamo na en in potem na drug način. S cinizmom in patosom, s kombinacijo, ki je Zahodu tuja.

Nekaj naših obiskovalcev je dejalo, da so med svojim bivanjem pri nas našli nekaj toplega, nekaj, kar je kot spomin iz prejšnjega življenja.

Tu se lahko veliko pogovarjate, če vam je to všeč. Nekaj te nikoli natisnjene oralne literature je prišlo tudi v naše knjige.

Smo v geografskem središču Evrope. Na španskem zemljevidu iz šestnajstega stoletja je Evropa dama, ki se steguje; njena glava je Pirenejski polotok, njen popek pa Budim. Budimpešta vam omogoča nič manj dober pregled nad življenjem, kot ga imate lahko kjerkoli drugje.

Tu smo naravni. K našemu majhnemu svetu, naši ožji in širši družini, ne spadajo samo naši sorodniki in prijatelji, temveč tudi naši sovražniki. Dolgo se poznamo in budno pazimo drug na drugega. Ta domačnost je nenavadna.

Skupaj smo bili potisnjeni na majhen prostor; mi nismo graditelji cesarstev. Upamo si ven v večji svet, potem pa se povlečemo nazaj in se stisnemo skupaj in si zdravimo rane namišljenih žalitev.

Mi nismo na odru svetovne zgodovine; ne bahamo se s svojo močjo; ljudje se nas ne bojijo. Naša zemlja ni tako razsežna, naš duh ni tako ekspanziven kot ruski; naša pamet bolje razume zahodnjaški način življenja. Naše okoliščine, ki jih določa Vzhod, sodimo z zornega kota, na katerega vpliva Zahod. Zahodnjaški posmeh kljubuje vzhodnjaški inerciji. Tu lahko vidite, kako se kosata vzhodnjaška in zahodnjaška mentaliteta — v naših glavah in v naših posteljah.

Srednja Evropa je na pol vzrejena, na pol pa križana. Vsebuje napredek in fatalizem. Premislek in pijanost. Tukaj čas ni denar. Mnogo govorimo, sedimo na sestankih. Vlaki vozijo počasneje, filmi se vrtijo počasneje.

So kraji, kamor lahko gremo, in ljudje, ki jih lahko poiščemo, kadar nočemo biti sami. Včasih tu pride do nasilnih, pijanskih preprirov. Opazovalec bi lahko mislil, da so ti ljudje med seboj v slabih odnosih, toda ni tako: le izkašljajo se.

Naši pogovori se razraščajo kot bohotna listnata rastlina v rastlinjaku. Čeprav nam v stanovanjih prisluškujejo, pogovor izvira in dere. Če pride nov gost in tu preživi nekaj časa, pozna vse — pozna celo ljudi, ki jih ne pozna. Tu lahko slišite moralne sodbe in cinične šale. S takšnimi pravljicami prepuščamo našo zgodovino mlajši generaciji. Paradoksi cvetijo med starimi kosi pohištva: oguljena, zapletena, utrjena razmerja.

Izbral Aleš Debeljak, prevedla Nataša Virk (Prevedeno iz: *Dissent*, jesen 1988)